

Drobci iz novogoriške predzgodbe: goriško pokopališče na Grčni med ustno tradicijo in korespondenco dr. Henrika Tume¹

NEVA MAKUC | ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa

✉ neva.makuc@zrc-sazu.si

Izveček: Prispevek osvetljuje del novogoriške predzgodbe. Rdeča nit prispevka je namreč nekdanje goriško pokopališče na Grčni, ki je bilo opuščeno v obdobju prve svetovne vojne in na področju katerega je začela po drugi svetovni vojni nastajati Nova Gorica. Tematika je na kratko predstavljena preko nekaj drobcev iz okoliške ustne tradicije in arhivske zapuščine dr. Henrika Tume.

Ključne besede: pokopališče, Gorica, Nova Gorica, Milena Komel, Ljudmila Erjavec, Milena Erjavec, Fran Erjavec.

Alcuni frammenti del passato di Nova Gorica: Il cimitero di Gorizia a Grčna (Grassigna), tra tradizione orale e il materiale archivistico dell'avvocato Henrik Tuma

Riassunto: L'articolo tratta di un piccolo pezzo di storia legato al territorio su cui dopo la seconda guerra mondiale fu edificata la città di Nova Gorica. In quella zona c'era infatti il cimitero di Grčna (Grassigna), che durante la prima guerra mondiale era stato abbandonato. Questo tema è brevemente presentato tramite alcuni frammenti della tradizione orale del luogo ed anche tramite il materiale custodito nel lascito archivistico dell'avvocato Henrik Tuma.

Parole chiave: cimitero, Gorizia, Nova Gorica, Milena Komel, Ljudmila Erjavec, Milena Erjavec, Fran Erjavec

V zadnjih letih se vse pogosteje govori o nekdanjem goriškem pokopališču, na katerem je bila zgrajena Nova Gorica. Odraščala sem ob zavesti, da je bila Nova Gorica zgrajena na pokopališču. Za del takratnega okoliškega prebivalstva, ki se je lahko opiralo na

krajevno ustno tradicijo, je bilo morda to preprosto samoumevno dejstvo. Pričujoči prispevek na kratko predstavlja omenjeno novogoriško predzgodbo, in sicer zgolj preko nekaj drobcev iz okoliške ustne tradicije in arhivske zapuščine dr. Henrika Tume.

Milena Komel (1925–2021), katere dekliški priimek je bil Culiatti (Kuljat), je odraščala pri svoji stari mami v bližini kasnejše Nove Gorice, v Kromberku, natančneje v predelu,

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa ARRS-NRU/P6-0052-0618-2017/3. Program je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Milena Culiatti (Kuljat) v mladih letih (vir: družinski arhiv Majde Nemec, Šempeter pri Gorici).

imenovanem Kozaršče oziroma Kožaršče (ustni vir 1; ustni vir 2). Leta nazaj mi je pogosto omenjala, kako so pri gradnji novega mesta na dan prihajale krste (ustni vir 1). To dejstvo naj bi bilo samoumevno tudi povojni mladini iz okoliških krajev, ki je v Novo Gorico zahajala v šole (ustni vir 2). Pri gradnji novega mesta je sodeloval tudi oče Majde Nemec, Jožef Komel iz Kromberka (1923–1997), in sicer pri kopanju jarkov za kanalizacijo na bodoči magistrali (Kidričeva ulica), ki naj bi na ta način sekala del nekdanjega pokopališča. Jarke naj bi kopali zelo globoko. Krste naj bi bile zaradi sestave tal precej dobro ohranjene. Po postavitvi cevi naj bi krste ponovno zakopali, a stran od cevi (ustni vir 2; Nemec 2017: 200).

Gradnja goriškega pokopališča na Grčni se je začela maja 1877. Že ob načrtovanju novega pokopališča so se začele polemike o

primernosti izbranega kraja, in sicer zaradi ilovnate zemlje in bližine vodotoka Koren. Leta 1880 se je začela njegova uporaba. Nadomestilo je starejše goriško pokopališče Sv. Križa/Santa Croce, ki je bilo preblizu mesta, natančneje tam, kjer je danes v Gorici Park spomina/Parco della Rimembranza. Leta 1916 so pokopališče na Grčni zaradi bližine poteka spopadov soške fronte opustili. Spopadi so ga hudo prizadeli. Po vojni je bilo sicer ponovno nekoliko urejeno. Leta 1918 je Gorica začela uporabljati novo mestno pokopališče, ki danes leži prav med slovensko-italijansko državno mejo (v smeri Vrtojbe) in Ulico bratov Rusjan/Via Fratelli Rusjan. Po drugi svetovni vojni je na solkanskem polju začela rasti Nova Gorica (Di Bartolomeo 2010–2011: 38–41; Vuga 2018: 38–41; o tem tudi: Nusdorfer Vuksanović 2017: 94–95; Kosovel 2015: 44–47; spletni vir 1).

Na goriško pokopališče na Grčni ni vezana le ustna tradicija, ki se je ohranjala pri okoliškem prebivalstvu, ampak tudi nekaj korespondenčnih drobcev, ohranjenih v arhivski zapuščini politika in odvetnika dr. Henrika Tume (1858–1935), ki se hrani na Raziškovalni postaji ZRC SAZU v Novi Gorici. Tuma je nekaj pozornosti posvetil tudi problemu prenašanja posmrtnih ostankov zaslužnih Slovencev, ki so bili pokopani na opuščeni pokopališču na Grčni. Posebne skrbi je bil deležen naravoslovec in pisatelj Fran Erjavac (1834–1887), čigar spomenik danes stoji na t. i. aleji slavnih mož v Novi Gorici.² Po njem so poimenovane ena izmed novogoriških osnovnih šol, osnovna šola s slovenskim učnim jezikom v Štandrežu/Sant'Andrea pri Gorici v Italiji, pa tudi ena izmed glavnih novogoriških ulic, in sicer prav tista, ki mesto najbolje povezuje z Gorico v Italiji, čeprav to

² Današnji spomenik, ki je bil postavljen 15. oktobra 1972 in je delo kiparja Borisa Kalina, naj bi bil blizu njegovega prvotnega groba (Pavšič 1973: 28–29; Kosovel 2015: 48).

vlogo danes najbrž vedno bolj prevzema Kolodvorska ulica ob Trgu Evrope/Piazzale della Transalpina.

Fran Erjavec je od leta 1871 pa vse do smrti poučeval na goriški realki. Nepričakovano je umrl 12. januarja 1887 v Gorici (Soča 14. 1. 1887, let. 17, št. 3, [1–2]; opomba v: Tuma 1994: 25; Jevnikar 1977). Politik, publicist in založnik Andrej Gabršček (1864–1938) je v delu *Goriški Slovenci. Narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice* (Ljubljana 1932–1934) na kratko opisal nenadno smrt Frana Erjavca, ki naj bi »pretresla vso Slovenijo in dalje čez njene meje je šla vest o smrti znamenitega Slovenca, pisatelja in učenjaka«. Izpostavil je, da so se pogrebni slovesnosti udeležili mnogi pomembni ljudje, med drugimi tudi grof Franc Coronini, deželni poslanci, razna društva in nasploh velika množica ljudi. Zbrane je nagovoril dr. Josip Tonkli (Gabršček 1932–1934: I, 250–251).³ Že kmalu po njegovi smrti so se začela zbirati sredstva za njegov spomenik. Osnoval se je poseben odbor, katerega člani so bili učitelj in politik Ivan Berbuč (1845–1924), literarni zgodovinar Julij Kleinmayr (1847–1913), duhovnik in politik Anton Gregorčič (1852–1925), pesnik Simon Gregorčič (1844–1906) ter zdravnik Andrej Lisjak (1849–1922). Odbor je organiziral zbiranje sredstev za postavitve kamnitega nagrobnega spomenika Franu Erjavcu in za pomoč sirotam. Poziv je bil objavljen 28. januarja 1887 v časopisu *Soča*, 1. februarja 1887 pa tudi na primer v *Ljubljanskem zvonu*. K sodelovanju so vabili »vse rodoljube in častilce rajnega narodnega buditelja in strokovnjaka na znanstvenih poljih«. Prispevki so se zbirali po večjih krajih, na veselicah in shodih na Goriškem, pa tudi v Ljubljani. V pozivu je zaznati za tisto obdobje običajno poudarjeno nacionalno noto (*Soča*, 21. 1. 1887, let. 17, št. 5, [2–3]; *Ljubljanski zvon* 1887, 7,

št. 2, 128). Podoben poziv je bil objavljen tudi v časopisu *Soča* že 21. januarja 1887. V njem je bil naveden tudi podatek, da sta bili takrat Erjavčevi hčeri gojenki samostana v Škofiji Loki. Tam sta bili še vsaj januarja 1889 (*Soča*, let. 17, št. 4, [1], let. 18, št. 3, [3], let. 21, št. 3, [3]).

Dne 28. oktobra 1887 je časopis *Soča* poročal, da se bo Erjavcu lahko postavilo velik spomenik. Ker pa je bilo na kraju, kjer je bil pokopan, premalo prostora, naj bi odbor kupil »poseben prostor v gaju (do zdaj še malo nasajen) ali parku«, kjer bi bilo dovolj prostora za postavitve večjega spomenika (*Soča*, let. 17, št. 44, [3]). Postavitve spomenika pa se je zavlekla (več o tem *Soča*, let. 17, št. 45, [3], let. 18, št. 44, [3], let. 21, št. 3, [3]). Kasneje je Andrej Gabršček izpostavil uspešnost te pobude.⁴ Odbor je namreč zbral precej sredstev, s katerimi so postavili lep spomenik in finančno podprli Erjavčevi hčerki, Ljudmilo in Mileno (Gabršček 1932–1934: I, 251, 284). Dne 10. januarja 1890 je časopis *Soča* poročal, da je Odbor za Erjavčev spomenik in ustanovo zbral 2651 goldinarjev ter 12 krajcarjev, ki so se hranili pri Goriški ljudski posojilnici. Navedeni so bili tudi stroški, ki jih je odbor imel, na primer z venci, pridobitvijo posebnega prostora v pokopališkem parku, prenosom posmrtnih ostankov Frana Erjavca in njegovega prezgodaj umrlega sina itd. Skupni stroški so znašali 844 goldinarjev in 61 krajcarjev. Veliko večino preostalega denarja sta dobili Erjavčevi hčeri oziroma njun varuh Franjo (Fran) Ferfili, ki je prevzel tudi skrb za spomenik. Kasneje naj bi ta obveznost prešla na hčeri (*Soča*, 1890, let. 20, št.

³ Podrobno je o pogrebni slovesnosti poročal časopis *Soča*, 21. 1. 1887 (*Soča*, let. 17, št. 4, [1–2]).

⁴ *Soča* je na primer objavljala darovalce in poročala o dogodkih v zvezi z nabiranjem prispevkov (*Soča*, 21. 1. 1887, let. 17, št. 4, [3], št. 5, [3], št. 6, [3], št. 7, [3], št. 8, [3], št. 9, [1, 3–4], št. 10, [3], št. 11, [3–4], št. 12, [3], št. 13 [4], št. 14, [3], št. 15, [3], št. 17, [3], št. 20, [3], št. 21, [3], št. 23, [3], št. 25, [3], št. 26, [3], št. 28, [1–2], št. 29, [1–2, 3], št. 30, [1–2], št. 31, [1–2], št. 33, [3], št. 39, [3]).

Milena Erjavec, hči Frana Erjavca v starosti enaindvajset let (foto: A. Jerkič). Vir: Zbirka upodobitev znanih Slovencev NUK.

2, [3]). Na spomeniku so bili zapisani verzi Simona Gregorčiča: »Bil mož si cel in učenjak in zvest domovju sin; dokler bo živ Sloven še kak, bo živel Tvoj spomin« (Marušič 2017). Franc Ferfila je bil očitno skrben glede tovrstnih zadev, saj je leta 1891 poskrbel za prenos posmrtnih ostankov dr. Karla Lavriča s starega na novejšo pokopališče na Grčni (Gabršček 1932–1934: I, 296, II, 495). Franc Ferfila (1845–1915) je bil dolgoletni direktor goriške plinarne. Njegova sestra Marija Ferfila se je poročila s Franom Erjavcem. Andrej Gabršček je Ferfilo opisal kot »zavednega in narodnega Slovenca« ter kot »staro narodno korenino iz Lavričeve dobe« (Gabršček 1932–1934: II, 495–496, citata v II, 495; Vetrlih 1977) (Gabršček 1932–1934: II, 496).

Na tematiko goriškega pokopališča na Grčni in na zadnje počivališče Frana Erjavca se, kot že nakazano, navezuje tudi arhivska

zapuščina Henrika Tume (1858–1935), ki se hrani na Raziskovalni postaji ZRC SAZU v Novi Gorici. Gre za dve kopiji pisem, ki jih je Tuma poslal Ljudmili Erjavec, hčerki Frana Erjavca. Ljudmila se je rodila 14. aprila 1875 v Gorici. Del mladosti je, kot omenjeno, preživela v Škofji Loki. Maturirala je 18. julija 1894 v Gorici. Med letoma 1894 in 1909 je delovala v Šolskem domu v Gorici. V tem obdobju je opravila tudi strokovni izpit (1897). Na prelomu prvega in drugega desetletja 20. stoletja⁵ je poučevala v Krminu/Cormons, med 1915 in 1919 pa pri Sv. Jakobu v Trstu. Andrej Gabršček je pohvalil Ljudmilino delovanje pri »našem rodovitnem manjšinskem delu«. Drugega marca 1912 naj bi bila »vrta« blagajničarka na občem zboru podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda ter Bralnega društva, ki je potekalo na krminski šoli. Med vojno se je družina zatekla v Krško. Leta 1919 se je Ljudmila preselila v Jugoslavijo, kjer je nato vse do konca leta 1934 poučevala v Ljubljani. V povojnem obdobju sta v Ljubljani bivali tudi njena sestra in njuna mati Marija Erjavec, ki je umrla leta 1941. Ljudmila je umrla 29. februarja 1960 v Lovranu (Gabršček 1932–1934: II, 272, 401, 496, citat II, 401; Bufon [1965]: 163–165; Lavrenčič Pahor 1994: 19–21, 130).

V zgoraj omenjenem arhivu sta ohranjeni dve kopiji Tumovih pisem Ljudmili Erjavec.⁶ Ni pa ohranjen noben njen odgovor. Prvo pismo je datirano z 2. novembrom 1932 in se nanaša na prenos posmrtnih ostankov Frana Erjavca in Franja Ferfile (RP NG, šk. E, F, fasc. Ljudmila Erjavec):

⁵ V Krminu naj bi po Lavrenčič Pahor 1994: 130 Ljudmila Erjavec poučevala med letoma 1909 in 1911, Andrej Gabršček pa jo je omenjal kot učiteljico v Krminu še v marcu 1912 (Gabršček 1932–1934: 401).

⁶ V omenjenem arhivu je ohranjena tudi korespondenca med Henrikom Tumo in Franom Erjavcem (RP NG, šk. E, F, fasc. Fran Erjavec), deloma objavljena v Tuma 1994: 85–88.

2. novembra [193]2.

Velecenjena gospodična
Ljudmila Erjavec, učiteljica
Na ženskem "Liceju"
Ljubljana, Šubičeva ul. 9

Dosedanji uspeh nabiralne akcije za spomenik Vašega pok. g. očeta je jako minimalen, radi tega pričakujem, da svoj prispevek po svoji moči povišate. Tudi družina Ferfila se ni zglasila ter Vas prosim, da posredujete. Radi bi spravili skupaj vsaj 500.-Lit. in mišlim, da bi s tem zagotovili prenos ostankov Vašega pok. g. očeta in g. Franca Ferfila.

Z odličnim spoštovanjem

Na hrbtni strani istega lista je tudi kopija pisma, ki ga je Tuma glede iste problematike poslal vdovi politika in publicista Antona Dermote (1876–1914).

2. novembra [193]2.

Velecenjena gospa
I.Dermota, vdova
Železniki nad Škofjo Loko.

Pisal sem vam radi groba in spomenika Vašega sedaj pok. svaka dr. Antona Dermota. Dne 10. novembra t. l. je rok za priglasi-
tev, da se spomeniki na stroške sorodnikov prenesejo ter ohranijo. Za vsak prenos je stroškov približno 500.-Lit. V Gorici se je sestavil odbor, ki nabira darove v to svrhu, vendar reflektira pri družinah, ki so znane, za izdatno pomoč. Vsled tega se še enkrat obračam na Vas, da po možnosti pošljete Din. 1000.-, oziroma, kolikor premorete, da se prenesejo ostanki pok. dr. Antona Dermota in spomenik na novo pokopališče.

Z odličnim spoštovanjem

Tuma je Ljudmili Erjavec poslal še eno pismo, s katerim ji je sicer le preposlal pismo drugega pošiljatelja:

11. marca [193]3.

Velecenjena gospodična
Ljudmila Erjavec, učiteljica
Ljubljana, Bleweisova c. 11

Danes sem prejel od g. Mateja Primožiča iz Gorice pismo, kateremu je bilo priloženo pismo, ki Vam ga pošiljam. Čital ga seveda nisem. Po želji g. Primožiča Vam ga prilagam.

Z odličnim spoštovanjem

Izmed treh na tem mestu objavljenih pisem izstopata prvi dve, ki kažeta Tumova prizadevanja po prenosu posmrtnih ostankov Slovencev, ki so na prelomu 19. in 20. stoletja delovali v prid slovenske skupnosti, z opuščene goriškega pokopališča na Grčni na novejšo goriško pokopališče. V teh primerih gre za Frana Erjavca, Franja Ferfilo in Antona Dermoto.

Na novo goriško pokopališče so bili Erjavčevi posmrtni ostanki preneseni leta 1932 (Kosovel 2015: 48). Erjavčev grob, za katerega danes skrbijo štandreški prebivalci in šolarji, je ob grobu dr. Karla Lavriča. Ni znano, kdaj so bili na novo pokopališče preneseni Lavričevi posmrtni ostanki (Marušič 2017).⁷

O Erjavčevih hčerah žal ni veliko podatkov. V Ljubljanskem zvonu je leta 1935 izšel krajši prispevek Ljudmile in Milene Erjavec, datiran z decembrom 1934 v Ljubljani in naslovljen Glose. Opombe k »Zbranemu delu Frana Erjavca«. V njem sta sestri zavračali mnoge trditve, ki jih je zapisal Anton Slodnjak (1899–1983), urednik Erjavčevega Zbranega dela (Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1934–1939). V prvem zvezku naj bi Slodnjak zapisal marsikateri nepravilen podatek iz Erjavčevega zasebnega življenja, ki naj bi ranil »rodbinsko čast«. Sestri sta na

⁷ Omenjena grobova na pokopališču v Gorici je leta 1968 obnovil Klub starih goriških študentov, leta 2015 pa je za to poskrbel Kulturni dom Gorica (Marušič 2016: 176).

primer zavrnilo namige o slabih odnosih med Franom Erjavcem in njegovim bratom Mihaelom zaradi ljubezni iz mladosti, o siromaštvu očetove primarne družine itd. Poleg tega sta branili ugled svoje stare mame, Franove matere Elizabete Erjavec, rojene Bezlaj. Zavrnilo sta namigovanja na njeno neprimereno življenje zaradi vnovične poroke. Med drugim sta izpostavili, da je bil njun oče družaben človek in da se je na primer v Gorici družil s slovenskimi in nemškimi prijatelji ter sodelavci. V njihov dom v Gorici naj bi redno zahajali notar Ignacij Gruntar (1844–1922), pesnik Josip Pagliaruzzi (1844–1922) in Simon Gregorčič (Erjavec 1935: 59–61). Ohranila se je fotografska zapuščina družine Erjavec. Franova hči Milena je zbirko fotografij družine ter več zaslužnih Slovencev prepustila Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani (Bufon [1965]: 165).

Leta 1947 se je na solkanskem polju začela gradnja Nove Gorice. Tone Virant, ki je leta 1948 sodeloval pri gradnji novega mesta v okviru 4. slovenske mladinske delovne brigade, se je petdeset let kasneje spominjal, da jih je Primorska »sprejela s pesmijo in veseljem, kakršnega ne prej ne kasneje nismo več doživeli« (Virant 2017: 153). Glede območja, kjer so potekala dela, pa je zapisal: »Območje sedanje Nove Gorice je bilo takrat neposeljeno.⁸ Zemljišče je bilo večinoma močvirnato, poraslo z visoko travo, in Divje poljane so bile zanj kar pravo ime. Naši brigadi je pripadala čast, da smo v tej divjini začeli z zemeljskimi deli. Danes, ko je na gradbiščih vse polno delovnih strojev, je težko razumeti, s kakšnimi težavami smo se spoprijemali takrat. Naši stroji' so bile le naše roke, krampi, lopate, macole, svedri in samokolnice.«

(Virant 2017: 154). Nova razmejitvev, ki je razdelila nekdanje povezano območje, tudi Gorico in njeno okolico, je močno zaznamovala povojno življenje. Prebivalstvo vzhodno od vzpostavljene nove razmejitve med Jugoslavijo in Italijo je nujno potrebovalo urbano središče. Z zanosom se je tako na solkanskem polju, kjer so bili tudi ostanki opuščene goriškega pokopališča, začela graditi Nova Gorica.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

Arhivski vir

RP NG – Raziskovalna postaja ZRC SAZU v Novi Gorici, Nova Gorica: Arhiv dr. Henrika Tume. Korepondenca.

Časopisni viri

Ljubljanski zvon. *Leposloven in znanstven list* 1887, let. 7, št. 2, 128. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-F2YCKGIF>.

Erjavec, L. 1935. Glose. Opombe k »Zbranemu delu Frana Erjavca«. V: *Ljubljanski zvon*, let. 55, št. 1. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-To4ZFUv9/?page=25&sortDir=ASC&sort=input&fformattype=serial=article&query=%27rele%253dLjubljanski%2Bzvon%40AND%40date%3D1935%40AND%40issue%3D1%27>.

Soča 1887–1890, let. 17–20. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:spr-0KXWQ2PM>.

Objavljeni viri

Tuma, H. 1994: *Pisma: osebnosti in dogodki (1893–1935)* (ur. Branko Marušič). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU; Trst: Devin.

Ustni viri

Ustni vir 1 – Milena Komel (1925–2021), Kromberk.

Ustni vir 2 – Majda Nemeč (1949), Šempeter pri Gorici, 30. 8. 2022, 24. 11. 2022.

LITERATURA

Bufon, Z. [1965]: Fran Erjavec na Primorskem. V: *Jadranski koledar 1966*. [Trst]: Založba tržaškega tiska, 163–165.

⁸ Franjo Mozetič iz Bilj se na primer spominja, da »v mestu ni bilo ničesar razen Frnaže, hiše in pokopališča« (Kolenc 2017: 18). Dejansko je bilo na območju manjše število hiš oziroma domačij (Rosa, Uršič 1998: 4).